

5. Olena O. Lazurenko, Nataliya V. Smila. Psychological and Pedagogical Principles of Students' Emotional Sphere formation in the Process of Professional Training and Development // Journal of Psychological Sciences. – Vol. 2. – № 3. – 2016. – P. 124–129.

Received February 16, 2017

Revised March 17, 2017

Accepted April 17, 2017

УДК 159.923.072.42:612.821:614.8.026.1:614.876

К. М. Логановський

loganovsky@windowslive.com

М. В. Гресько

Mgresko0408@gmail.com

Соціально-психологічні особливості добровольців-учасників ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та Антитерористичної операції

Lohanovskyi K. M. Social and psychological characteristics of volunteers – clean-up workers of the Chornobyl disaster and Anti-terrorist operation / K. M. Lohanovskyi, M. V. Hresko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 37. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2017. – P. 190–206.

K. M. Lohanovskyi, M. V. Hresko. Social and psychological characteristics of volunteers – clean-up workers of the Chornobyl disaster and Anti-terrorist operation. The article presents the results of empirical study on personality characteristics of randomized samples of clean-up workers (liquidators) of the Chornobyl accident, the liquidators-evacuees from the Chornobyl exclusion zone and members of anti-terrorist operation (ATO), depending on the free choice of risk. It was found that the highest rate of volunteers was observed in the group of liquidators-evacuees.

K. M. Lohanovskyi – the scientific contribution of the co-author is 50% ,

M. V. Hresko – the scientific contribution of the co-author is 50% .

A retrospective analysis of individual typological characteristics of personality, assessment of general health, social and environmental factors of volunteers and «non-volunteer» in each group was done. It was revealed that «non-volunteers» had more symptoms of psychological distress and greater percentage of accentuation of individuals. Volunteers both liquidators and liquidators-evacuees are frustrated by environmental factors, «non-volunteers» – by environmental and social factors. Among the volunteer group of ATO participants social factors are dominating, and among non-volunteers – the radiation factors are along with social factors. The radiation factors are positively correlated with severe depression in a group of volunteers-clean up workers with scales of social dysfunction and severe depression in a group of volunteers-participants of ATO and all scales of general health questionnaire of «non-volunteers»-liquidators, reflecting inadequate perception of the radiation danger. There are singled out the characteristics of volunteers, which include: communication, activity, appetite for risk, expression, lack of reflection and responsibility, emotional instability, impulsivity, ambition, inclination to long experiencing traumatic events, courage, spirit, desire for recognition, aggression, high reactivity and low volitional control.

Key words: liquidators of the Chernobyl accident, Anti-terrorist operation, accentuation of character, extraversion, neuroticism, freedom of choice of risk perception, radiological threats frustration.

К. М. Логановський, М. В. Гресько. Соціально-психологічні особливості добровольців-учасників ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та Антитерористичної операції. У статті представлено результати емпіричного дослідження особистісних особливостей рандомізованих вибірок учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (УЛНА на ЧАЕС) та УЛНА на ЧАЕС, евакуйованих з Чорнобильської зони відчуження та учасників антитерористичної операції (АТО), в залежності від свободи вибору ризику. Виявлено, що найбільший відсоток добровольців спостерігається в групі УЛНА евакуйованих. Проведено ретроспективний аналіз індивідуально-типологічних особливостей особистості, оцінка загального здоров'я та соціально-екологічних факторів середовища добровольців та «недобровольців» у кожній групі. Виявлено, що більше симптомів психологічного неблагополуччя та більший відсоток акцентуацій особистості мають «недобровольці». Добровольці, як УЛНА, так і УЛНА-евакуйовані, в першу чергу фрустровані екологічними факторами середовища, «недобровольці» – як екологічними, так і соціальними факторами. Серед добровольців групи учасників АТО домінують соціальні фактори, а серед недобровольців поряд з соціальними знаходяться радіаційні фактори. Радіаційні фактори позитивно корелюють з важкою депресією в групі добровольців УЛНА, з шкалами соціальної дисфункції та важкої депресії в групі добровольців учасників АТО і з усіма шкалами опитувальника загального здоров'я «недобровольців» УЛНА, що відображає неадекватне сприйняття радіа-

ційної загрози. Виокремлено характеристики добровольця, до яких відносяться: комунікабельність, активність, схильність до ризику, експресія, недостатність рефлексії та відповідальності, емоційна нестійкість, імпульсивність, честолюбність, принципіальність, схильність довго переживати травмуючі події, сміливість, рішучість, жага визнання, агресивність, підвищена реактивність та низький волевий контроль.

Ключові слова: учасники ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС, Антитерористична операція, акцентуації характеру, екстраверсія, нейротизм, свобода вибору ризику, сприйняття радіаційної загрози, фрустрація.

К. М. Логановский, М. В. Гресько. Социально-психологические особенности добровольцев-участников ликвидации последствий Чернобыльской катастрофы и Антитеррористической операции. В статье представлены результаты эмпирического исследования личностных особенностей рандомизированных выборок участников ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС (УЛПА на ЧАЭС) и УЛПА на ЧАЭС, эвакуированных из Чернобыльской зоны отчуждения и участников антитеррористической операции (АТО), в зависимости от свободы выбора риска. Выявлено, что наибольший процент добровольцев наблюдается в группе УЛПА эвакуированных. Проведен ретроспективный анализ индивидуально-типологических особенностей личности, оценка общего здоровья и социально-экологических факторов среды добровольцев и «недобровольцев» в каждой группе. Выявлено, что больше симптомов психологического неблагополучия и больший процент акцентуаций личности имеют «недобровольцы». Добровольцы, как УЛПА, так и УЛПА эвакуированные, в первую очередь фрустрированы экологическими факторами среды, «недобровольцы» – как экологическими, так и социальными факторами. Среди добровольцев группы участников АТО доминируют социальные факторы, а среди недобровольцев рядом с социальными находятся радиационные факторы. Радиационные факторы положительно коррелируют с тяжелой депрессией в группе добровольцев УЛПА, с шкалами социальной дисфункции и тяжелой депрессии в группе добровольцев-участников АТО и со всеми шкалами опросника общего здоровья «не-добровольцев» УЛПА, что отражает неадекватное восприятие радиационной угрозы. Выделены характеристики добровольца, к которым относятся: коммуникабельность, активность, склонность к риску, экспрессия, недостаточность рефлексии и ответственности, эмоциональная неустойчивость, импульсивность, честолюбие, принципіальність, склонність долго переживати травмируючі події, смелость, решительность, жажда признания, агрессивность, повышенная реактивность и низкий волевой контроль.

Ключевые слова: участники ликвидации аварии на Чернобыльской АЭС, Антитеррористическая операция, акцентуации характера, экстраверсия, нейротизм, свобода выбора риска, восприятие радиационной угрозы, фрустрация.

Постановка проблеми. На території проведення Антитерористичної операції (АТО) та поруч знаходяться декілька джерел іонізуючого випромінювання і найбільша в Європі атомна електростанція (Запорізька АЕС). Участь у бойових діях та неадекватне сприйняття радіаційної загрози може чинити дезінтеграційний та дезадаптуючий вплив на особистість. Тому необхідність створення індивідуальних корекційних та психотерапевтичних програм, необхідність прогнозування можливих «психічних травм», оптимізація критеріїв професійного відбору серед учасників бойових дій та учасників ліквідації наслідків радіаційних інцидентів, спонукають науковців до вивчення їх психологічних особливостей. До факторів які можуть мінімізувати наслідки травматичного впливу відносять свободу вибору ризику та особистісні якості добровольців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За даними різних авторів до психологічних особливостей добровольців відносять товариськість, емоційну стійкість, розвинуте відчуття обов'язку, відповідальність, наполегливість, соціальну активність та відповідальність, емпатійність, впевненість у собі, високий рівень внутрішнього контролю, енергійність, просоціальну поведінку [12, 13, 7].

До психологічних особливостей добровольців R. Knapp відносить релігійність та інтровертованість, у той час як С. Elshaug стверджує, що волонтерам притаманна екстравертована спрямованість особистоті. Н. Paterson у своєму дослідженні студентів не визначила достовірних розбіжностей по екстраверсії та нейротизму між волонтерами та студентами, які не є волонтерами [8, 13, 16].

За просоціальною поведінкою стоїть мотив альтруїзму, який проявляється в прагненні захищати та опікати тих, хто потребує допомоги [10]. Однак згідно теорії соціального обміну, в основі добровільної діяльності можуть знаходитись і егоїстичні мотиви.

Так, за дослідженнями Азарової Е.С., мотиви участі в добровільчій діяльності носять, в основному, прагматичний характер та розподіляються так: 1 – отримання практичного досвіду, 2 – «так цікавіше жити», 3 – знаходження нових друзів. Часто в якості добровільного мотиву виступає потреба в подоланні відчуття самотності, зменшення відчуття провини або укріплення почуття власної гідності [1].

Однак дослідження психологічних особливостей добровольців проводились досі на волонтерах громадських організацій, а

особливості індивідуально-типологічних характеристик добровольців з бойовим досвідом, як і особливості добровольців при дії невидимого стресору (радіаційного), залишаються не вивченими.

Мета: визначити зміни особистості в УЛНА на ЧАЕС та учасників АТО в залежності від свободи вибору ризику.

Виклад основного матеріалу дослідження. До дослідження було залучено 121 УЛНА (І група) у віці на момент обстеження ($M \pm SD$) $54,48 \pm 4,23$ року, вік на момент аварії – $26,96 \pm 4,66$ року, дози опромінення – $153,3 \pm 127,7$ мЗв, 76 УЛНА, які до того ж були і евакуйованими із зони відчуження (ІІ група) у віці на момент обстеження ($M \pm SD$) $55,53 \pm 3,61$ року, вік на момент аварії – $28,05 \pm 3,24$ року, дози опромінення – $248,1 \pm 275,7$ мЗв із рандомізованої вибірки осіб, які знаходяться на обліку в Клініко-епідеміологічному реєстрі (КЕР) ННЦРМ. 81 учасник АТО (ІІІ група) у віці на момент обстеження $32,32 \pm 8,89$ року, які проходили лікування і реабілітацію у відділенні радіаційної психоневрології ІКР ННЦРМ.

Оцінка особистості УЛНА проводилась тричі до аварії (ретроспективно), одразу після аварії (ретроспективно) та на момент обстеження. Оцінка особистості учасників АТО проводилась двічі: до подій на майдані у листопаді 2013 року (ретроспективно) та на момент обстеження.

Використовувались психометричні методи: опитувальник загального здоров'я (General Health Questionnaire, GHQ-28), особистісний опитувальник Г. Айзенка (Eysenck Personality Inventory, EPI), методика діагностики характерологічних особливостей Г. Шмишека-К. Леонгарда, та модифікований соціально-психологічний опитувальник (Joint Study Project 1993) – «анкета небезпек». Електронні таблиці Excel 2010 (MS Windows) були використані як структура баз даних. Статистичний аналіз проведено у програмі Statistica 10.0 (StatSoft) за допомогою параметричних і непараметричних критеріїв.

Результати та обговорення

У групі УЛНА, які були до того ж евакуйованими із зони відчуження, відсоток добровольців достовірно вищий, ніж серед тільки УЛНА ($p < 0,001$) та учасників АТО ($p < 0,05$). Це пояснюється достовірно більшим відсотком професіоналів з наявністю спеціальних знань в області радіаційної енергетики (29,03% серед УЛНА-евакуйованих і 2,68% серед УЛНА, $p < 0,001$) та небажанням змінювати місце мешкання.

Таблиця 1

Розподіл добровольців у групах (%)

	УЛНА (n=109)	УЛНА-евакуйовані (n=61)	АТО (n=81)
добровольці	22,02	72,13	55,56
«недобровольці»	77,98	27,87	44,44

Для порівняльного аналізу профілів особистості в кожній групі було виокремлено групу добровольців. Серед УЛНА 1a (n=24) – добровольці, 1b (n=84) – особи, які були відправлені в зону ЧАЕС за наказом. Серед УЛНА – евакуйованих: 2a (n=44) та 2b (n=17); серед учасників АТО: 3a (n=45) та 3b (n=36) – відповідно.

У групі УЛНА серед добровольців одразу після аварії достовірного зростання кількості яскраво виражених акцентуацій не відзначалось, на теперішній час у порівнянні з доаварійним достовірно зменшився відсоток гіпертимних ($p < 0,01$) та зріс циклотимних ($p < 0,05$) і дистимних ($p < 0,05$) акцентуантів. За результатами особистісного опитувальника Айзенка (EPI) одразу після аварії достовірних змін не відзначалось, на теперішній час рівень екстраверсії ($p < 0,001$) зменшився, рівень нейротизму ($p < 0,01$) зріс.

Серед «недобровольців» у цій групі одразу після аварії зросла кількість педантичних ($p < 0,05$), збудливих ($p < 0,05$) та дистимних ($p < 0,01$) акцентуантів. На теперішній час у порівнянні з доаварійним зменшилась кількість гіпертимних ($p < 0,01$) та зросла кількість емотивних ($p < 0,001$), педантичних ($p < 0,01$), тривожних ($p < 0,05$), циклотимних ($p < 0,001$), збудливих ($p < 0,001$), дистимних ($p < 0,001$) та екзальтованих ($p < 0,05$) акцентуацій (табл. 2). Рівень екстраверсії одразу після аварії достовірно не змінився, на теперішній час зменшився ($p < 0,001$), а рівень нейротизму зріс ($p < 0,001$).

Особистість УЛНА, які не мали свободи вибору ризику, зазнала більш обширних деформацій, ніж особистість добровольців.

При порівняльному аналізі усереднених значень профілів груп 1a та 1b у доаварійний період групи відрізнялись достовірно більшим рівнем застрягання та демонстративності серед добровольців ($p < 0,05$). Це можна пояснити характерними для демонстративної особистості: рішучістю, сміливістю, прагненням до реалізації соціально схвальних стандартів у власній діяльності, бажанням бути в центрі подій. Характерними для застрягаючої

особистості є: бажання захистити тих, хто опинився в скрутній ситуації та по відношенню до кого сталась несправедливість, а також прагненням до поваги та визнання оточуючих будь-яким шляхом.

Одразу після аварії підгрупи достовірно не відрізнялись, на теперішній час підгрупи відрізняються достовірно більшою тривожністю ($p < 0,05$) у групі «недобровольців», що можна пояснити низькою стійкістю в стресових ситуаціях, притаманну цьому типу, а також очікуванням несприятливих наслідків дії іонізуючого випромінювання.

Відсоток яскраво виражених акцентуацій у добровольців УЛНА, евакуйованих одразу після аварії, достовірно не змінився, на теперішній час у порівнянні з доаварійним зменшився відсоток гіпертимної ($p < 0,01$) та зріс емотивної ($p < 0,01$), педантичної ($p < 0,01$), циклотимної ($p < 0,01$), збудливої ($p < 0,05$) та дистимної акцентуацій. Рівень екстраверсії зменшився ($p < 0,01$), рівень нейротизму зріс ($p < 0,05$) одразу після аварії та на теперішній час зміни лише поглибились.

У групі «недобровольців» одразу після аварії достовірних змін не відбулось, а на теперішній час відсоток гіпертимної ($p < 0,05$) акцентуації зменшився, тривожної ($p < 0,05$), циклотимної ($p < 0,05$), збудливої ($p < 0,05$) та дистимної ($p < 0,01$) акцентуацій зріс (табл. 2). Рівень екстраверсії та нейротизму одразу після аварії достовірно не змінився, на теперішній час рівень екстраверсії ($p < 0,05$) зменшився, рівень нейротизму ($p < 0,01$) зріс.

При порівняльному аналізі усереднених значень груп 2а та 2б достовірних розбіжностей виявлено не було, що можна пояснити малою кількістю «недобровольців» у групі 2б.

Відсоток яскраво виражених акцентуацій у групі учасників АТО після участі в бойових діях серед добровольців достовірно зріс за шкалою (табл. 2) дистимності ($p < 0,05$); серед «недобровольців» – за шкалами: збудливості ($p < 0,01$), дистимності ($p < 0,01$) та екзальтації ($p < 0,05$). Рівень екстраверсії знизився, нейротизму зріс і в групі добровольців, і в групі «недобровольців».

При порівнянні відсотка яскраво виражених акцентуацій до участі в АТО в групі добровольців спостерігався більший відсоток гіпертимної та демонстративної акцентуацій характеру, хоча ця різниця була недостовірною та достовірно більше збудливої ($p < 0,01$) та екзальтованої ($p < 0,05$), що відображає як основні характеристики особистості «добровольця», так і достовірно ($p < 0,001$) більшу кількість осіб у віці до 30 років (За група – 60,00%, 3б – 30,56%) в групі добровольців.

Таблиця 2

Динаміка змін частоти акцентуацій особистості (%) за опитувальником Г. Шмишека-К. Леонгарда

Характеристика особистості	УЛНА добровольці, 1а група		УЛНА «не-добровольці, 1b група		УЛНА+Е добровольці, 2а група		УЛНА+Е «не-добровольці, 2b група		Учасники АТО добровольці, за група		Учасники АТО «недобровольці», 3b група	
	До аварії	На момент обстеження	До аварії	На момент обстеження	До аварії	На момент обстеження	До аварії	На момент обстеження	До АТО	На момент обстеження	До АТО	На момент обстеження
Гіпертимність	61,11	13,64	35,71	14,86	48,65	21,62	66,67	23,08	61,29	48,39	42,31	25,93
Застрагання	33,33	31,82	21,43	33,78	10,81	13,51	8,33	15,38	9,68	25,81	15,38	25,93
Емотивність	50,00	45,45	31,43	66,22	27,03	51,35	25,0	46,15	9,68	6,45	7,69	14,81
Педантичність	16,67	40,91	15,71	36,49	16,22	45,95	-	23,08	6,45	16,13	3,85	11,11
Тривожність	5,56	-	4,29	16,22	5,41	13,51	8,33	46,15	9,68	-	-	3,70
Циклотимність	11,11	45,45	10,00	35,14	8,11	37,84	-	38,46	16,13	35,48	15,38	25,93
Демонстра-тивність	16,67	22,73	11,43	12,16	10,81	5,41	33,33	15,38	25,81	19,35	15,38	7,41
Збудливість	16,67	27,27	7,14	33,78	2,70	18,92	-	30,77	29,03	51,61	-	29,63
Дистимність	-	40,91	5,71	45,95	5,41	40,54	8,33	61,54	6,45	25,81	3,85	33,33
Екзальтація	11,11	13,64	12,86	27,03	13,51	21,62	8,33	23,08	22,58	29,03	3,85	22,22

При порівняльному аналізі усереднених профілів груп За та Зб було виявлено, що група добровольців відрізнялась від групи «недобровольців» до участі в АТО достовірно вищим рівнем екстраверсії ($p < 0,01$), нейротизму ($p < 0,001$), демонстративності ($p < 0,01$) та збудливості ($p < 0,01$). На теперішній час вони достовірно відрізняються більшим рівнем екстраверсії ($p < 0,01$), демонстративності ($p < 0,05$) та збудливості ($p < 0,05$) у добровольців.

Для екстраверта характерна активність, енергійність, необхідність в контактах, імпульсивність схильність до ризикованих вчинків. Нейротична особистість характеризується чутливістю та вразливістю, емоційною нестійкістю. Демонстративній особистості притаманне прагнення до уваги оточуючих, вміння отримувати переваги в самих несприятливих умовах, високий рівень домагань. Збудлива особистість характеризується здатністю відстояти свою позицію, виступити за справедливість, у неї соціально виражена роль «захисника слабких», також цьому типу притаманна можливість проявляти невербальну та вербальну агресію. З отриманих даних можна припустити, що перераховані риси характеру є рушійними в прийнятті рішення стати добровольцем.

Добровольці групи учасників АТО до травмуючих подій достовірно не відрізнялись від добровольців УЛНА. В той час як у порівнянні з групою УЛНА, які до того ж були і евакуйованими, учасники АТО мали достовірно вищий рівень нейротизму, демонстративності та збудливості (рис. 1).

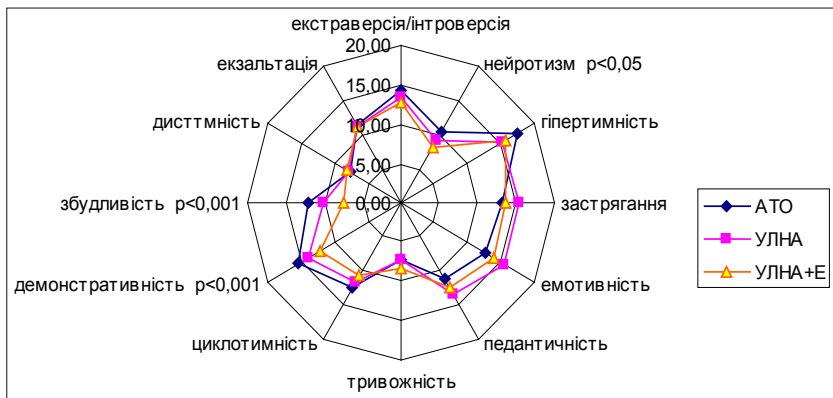

Рис. 1. Порівняльний аналіз усереднених профілів добровольців до травмуючих подій (методики ЕРІ та Г. Шмишека – К. Леонгарда)

Учасники АТО, які не мали свободи вибору до травмуючих подій, відрізнялись від УЛНА та УЛНА, евакуйованих, достовірно меншим рівнем емотивності та тривожності (рис. 2).

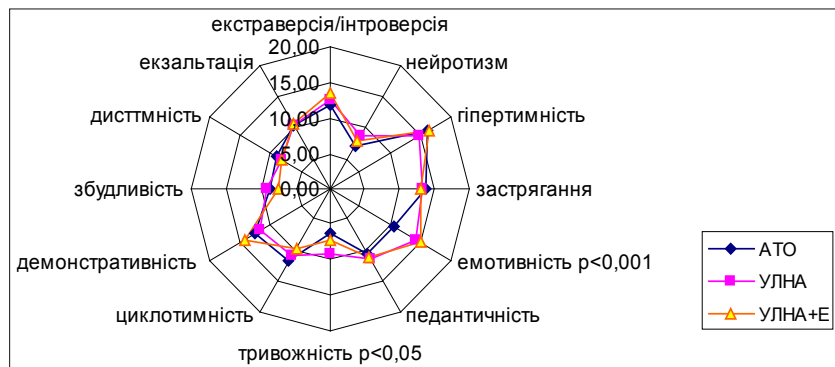

Рис. 2. Порівняльний аналіз усереднених профілів «недобровольців» до травмуючих подій (методики ЕРІ та Г. Шмишека – К. Леонгарда)

Група добровольців учасників АТО після участі в бойових діях відрізнялась від УЛНА та УЛНА, евакуйованих, достовірно меншим рівнем емотивності і тривожності та достовірно більшим рівнем збудливості й демонстративності (рис. 3).

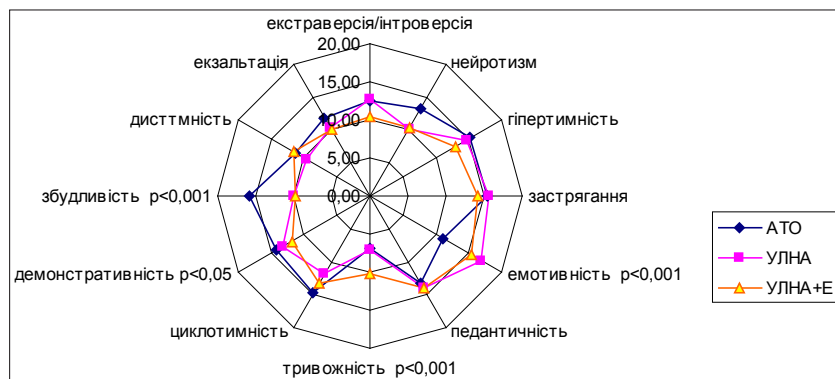

Рис. 3. Порівняльний аналіз усереднених профілів добровольців після травмуючих подій (методики ЕРІ та Г. Шмишека – К. Леонгарда)

Група «недобровольців» учасників АТО після травмуючих подій відрізнялась від УЛНА достовірно меншим рівнем емо-

тивності та екстраверсії, і достовірно вищим рівнем нейротизму (рис. 4).

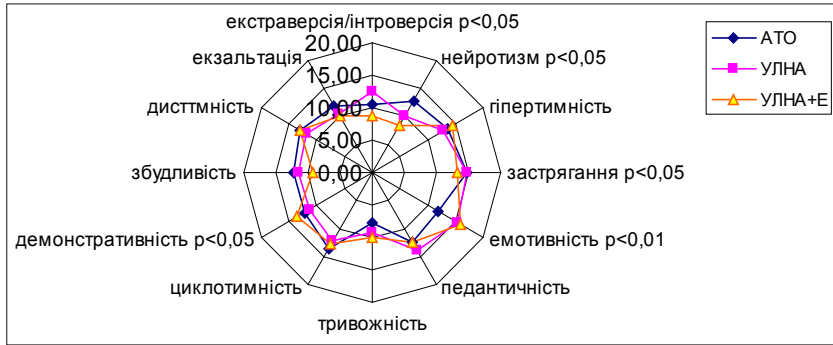

Рис. 4. Порівняльний аналіз усереднених профілів «недобровольців» після травмуючих подій (методики ЕРІ та Г. Шмишека – К. Леонгарда)

За результатами опитувальника загального здоров'я достовірних змін у групах добровольців та «недобровольців» виявлено не було. Хоча в групі УЛНА та УЛНА, евакуйованих серед «недобровольців» оцінка здоров'я гірша. В усіх групах домінує шкала «соматичної стурбованості» (табл. 3).

Таблиця 3

Характеристика загального здоров'я за опитувальником GHQ-28

Шкали	УЛНА		УЛНА-евакуйовані		Учасники АТО	
	добро-вольці (M±SD)	«недобро-вольці» (M±SD)	добро-вольці (M±SD)	«недобро-вольці» (M±SD)	добро-вольці (M±SD)	«недобро-вольці» (M±SD)
Соматична стурбованість	8,95±3,55	10,08±4,67	9,33±4,24	10,42±5,07	8,18±5,12	8,17±4,97
Тривога та безсоння	7,37±5,21	7,42±5,21	8,67±4,42	8,50±5,07	7,45±6,42	7,72±6,13
Соціальна дисфункція	8,95±3,32	9,03±3,32	9,56±3,26	9,09±4,28	7,39±3,10	7,69±2,67
Важка депресія	2,37±2,48	2,37±2,48	3,11±4,00	4,18±4,94	3,94±4,68	2,76±3,69
GHQ – sum	28,16±11,00	30,27±11,00	30,74±13,14	32,82±17,22	26,94±16,40	26,52±15,17

Як видно з таблиці 4, добровольці, як УЛНА, так і УЛНА – евакуйованих, на теперішній час у першу чергу фрустровані

екологічними факторами середовища, «недобровольці» – як екологічними, так і соціальними факторами. Серед добровольців групи учасників АТО домінують соціальні фактори, а серед недобровольців поряд з соціальними знаходяться радіаційні фактори. Небезпеку від атомної промисловості респонденти всіх груп оцінили однаково, окрім «недобровольців» групи УЛНА. Більш висока оцінка інших радіаційних факторів спостерігається в групі «недобровольців» учасників АТО та добровольців УЛНА.

За даними кореляційного аналізу радіаційні фактори мають позитивний зв'язок в групі добровольців УЛНА з важкою депресією і загальною сумою опитувальника загального здоров'я (GHQ-28), «недобровольців» УЛНА – з усіма шкалами опитувальника та добровольців учасників АТО з шкалами соціальної дисфункції та важкої депресії, що відображає неадекватне сприйняття радіаційної загрози.

Таблиця 4

Порівняльна характеристика рангових місць анкети небезпек

Фактори	УЛНА		УЛНА-евакуйовані		Учасники АТО	
	добровольці, 1а група (n=21)	«недобровольці», 1б група (n=77)	добровольці, 2а група (n=34)	«недобровольці», 2б група (n=11)	добровольці, 3а група (n=33)	«недобровольці», 3б група (n=26)
1	2	3	4	5	6	7
Злочини, пов'язані з насиллям	17	18	20	10	20	19
Транспортний рух	16	16	15	7	3	14
Нещасний випадок на роботі	29	25	29	28	24	21
Нещасний випадок у побуті	26	28	27	25	26	23
Вживання алкоголю	25	31	30	30	30	31
Куріння	28	30	31	31	25	29
Використання ліків	27	26	26	26	31	28
Вживання наркотиків	22	29	28	19	28	25
Нестача лікарів	21	22	19	18	7	20
Національні конфлікти	24	21	21	21	6	16
СНІД	19	24	24	20	22	24
Всі види забруднення довкілля	6	4	7	2	4	11
Безробіття	20	17	17	24	2	13
Підвищення цін	12	2	8	8	1	4

Продовження табл. 4

1	2	3	4	5	6	7
Зниження рівня життя	10	1	6	3	5	1
Відсутність або нестача необхідних харчів	30	20	25	27	23	22
Використання їжі та води	23	19	18	17	27	26
Хімічна промисловість	13	11	14	22	9	17
Атомна промисловість	15	5	16	15	17	18
Вугільна промисловість	31	27	22	23	29	30
Наявність хімічних речовин						
- у повітрі	3	8	5	16	10	12
- у воді	4	7	2	4	12	5
- у ґрунті	7	10	3	5	15	15
- у харчах	1	3	4	6	8	10
Хвороби, пов'язані з наявністю в оточуючому середовищі хімічних речовин	2	9	1	1	13	6
Наявність радіоактивних речовин						
- у повітрі	11	14	10	11	21	7
- у воді	8	12	12	12	18	8
- у ґрунті	9	15	9	13	19	9
- у харчах	5	13	13	9	11	2
Хвороби, пов'язані з наявністю в оточуючому середовищі радіоактивних речовин	14	6	11	14	14	3
Особисті проблеми та турботи	18	23	23	29	16	27

Звертає на себе увагу той факт, що в карті ризиків добровольців-учасників АТО домінують соціальні фактори «підвищення цін» та «безробіття», які відображають їх хвилювання за свій соціально-економічний стан.

Отже, особистість добровольця характеризується такими індивідуально-типологічними рисами, як: екстраверсія, нейротизм, застрягання, демонстративність, збудливість та екзальтація. Однак ці риси під час травматичних впливів зазнають декомпенсаторних змін та перешкоджають адаптаційним механізмам особистості.

Висновки. Найбільший відсоток добровольців надзвичайних ситуацій спостерігався серед групи УЛНА-евакуйованих, з яких була найбільша кількість професіоналів атомної енергетики, пожежників та силових структур (КДБ, МНС, МО, МВС).

Особистість добровольця характеризується комунікабельністю, активністю, схильністю до ризику, експресією, недостатністю рефлексії та відповідальності, емоційною нестійкістю, імпульсивністю, честолюбністю, принципальністю, схильністю довго переживати сильні відчуття, сміливістю, рішучістю, жагою визнання, агресивністю, підвищеною реактивністю, низьким вольовим контролем.

Оскільки особи з високим рівнем нейротизму схильні до невротичних захворювань, а збудливі акцентуанти – до адиктивної поведінки, то відсутність вчасної психотерапевтичної та корекційної роботи призведе до дезінтеграції особистості.

Враховуючі те, що сприйняття радіаційних ризиків у групі учасників АТО висока, то у випадку використання «брудної бомби» на території проведення АТО неадекватне сприйняття радіаційної загрози, може спричинити додатковий травмуючий вплив на учасників АТО та посилити дезадаптивні реакції і патологічні зміни у особистості.

Перспективи подальших розвідок вбачаються у створенні на основі отриманих даних індивідуальних програм м.ального та психотерапевтичної роботи, адже враховуючи збільшення кількості акцентуацій в УЛНА впродовж 30-річного періоду після аварії на ЧАЕС можна припустити, що за відсутності психологічної допомоги учасникам АТО в подальшому у них будуть спостерігатися ознаки соціальної та особистісної дезадаптації.

Список використаних джерел

1. Азарова Е.С. Психологические детерминанты м.ального деятельности / Е.С. Азарова, М.С. Яницкий // Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 306. – С. 120–125.
2. Дворянчиков Н.В. Особенности восприятия и переживания «невидимого» стресса военнослужащими, работающими с источниками ионизирующих излучений / Н.В. Дворянчиков, Н.В. Стариченко, С.Н. Ениколопов // Журнал практического психолога. – 2005. – Вып. 1. – С. 49–63.
3. Зливков В.Л. Психологічні особливості волонтерської діяльності у сучасній Україні: мотиваційний аспект / В.Л. Зливков, С.О. Лукомська // Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Психологічні науки. – 2015. – №2 (15). – С. 40–46.
4. Логановський К.М. Психологічні і нейропсихіатричні ефекти іонізуючої радіації / К.М. Логановський // Новая медицина тысячелетия. – 2013. – № 1. – С. 30–36.

5. Шевченко Р. П. Снижение уровня социального функционирования у военнослужащих с невротическими и психосоматическими расстройствами / Р.П. Шевченко // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія. – 2015. – Т. 20., Вып. 1 (35). – С. 98–105.
6. Шумакова И.Е. Личностные потенциалы преодоления жизненных трудностей / И.Е. Шумакова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2009. – Вып. 91. – С. 46–56.
7. Allen N. Personality characteristics of community mental health volunteers: A review / N.J. Allen, J.P. Rushton // Journal of Voluntary Action Research. – 1983. – V. 12(1). – P. 36–49.
8. Elshaug, C. Personality attributes of volunteers and paid workers engaged in similar occupational tasks / Elshaug, C., Metzger // J. J Soc Psychol. – 2001. – V. 141(6). – P. 752–763.
9. Eysenck H. J. Manual of the Eysenck Personality Questionnaire / H. J. Eysenck, S. B. G. Eysenck. – London : Hodder and Stoughton, 1975. – 47 p.
10. Finkelstein M. Motive, role identity and prosocial personality as predictors of volunteer activity / Marcia Finkelstein, Louis Penner, Michael Brannick // Social Behavior and Personality: an international journal. – 2005. – V. 33, N 4. – P. 403–418.
11. Gil S. Personality traits, coping style, and perceived threat as predictors of posttraumatic stress disorder after exposure to a terrorist attack: a prospective study. / Gil S, Caspi Y. // Psychosom Med. – 2006 – Vol. 68, no. 6. – P. 904 – 909.
12. Hersch P. Personal characteristics of college volunteers in mental hospitals / Hersch Paul D., Kulik James A., Scheibe Karl E. // Journal of Consulting and Clinical Psychology. – V. 33(1). – P. 30–34.
13. Knapp R. Characteristics of college students volunteering for service to mental patients / Knapp Robert H., Holzberg Jules D. // Journal of Consulting Psychology. – 1964. – V. 28(1). – P. 82–85.
14. Loganovsky K.L. The mental health of clean-up workers 18 years after the Chernobyl accident / Loganovsky K.L., Havenaar J.M., Tintle N.L., Guey L.T., Kotov R., Bromet E.J. // Psychol Med. – 2008 – Vol. 38, № 4. – P. 481–488.
15. Ogińska-Bulik N. Type D personality, coping with stress and intensity of PTSD symptoms in firefighters / N. Ogińska-Bulik, I. Langer // Med. Pr. – 2007. – Vol. 58, № 4. – P. 307–316.

16. Paterson H. Personality types and mental health experiences of those who volunteer for helplines / Hannah Paterson, Renate Renier, Birgit Vollm // *British Journal of Guidance & Counseling*. – 2009. – V. 37, No. 4. – P. 459–471.
17. Schmieschek H. Questionnaire for the determination of accentuated personalities / H. Schmieschek // *Psychiatr. Neurol. Med. Psychol. (Leipz)*. – 1970. – Vol. 22, № 10. – P. 378–381.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Azarova E.S. Psihologicheskie determinatnyi dobrovolcheskoy deyatel'nosti / E.S. Azarova, M.S. Yanitskiy // *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 2008. – № 306. – S. 120–125.
2. Dvoryanchikov N.V. Osobennosti vospriyatiya i perezhivaniya «nevidimogo» stressa voennosluzhaschimi, rabotayuschimi s istochnikami ioniziruyuschih izlucheniy/ N.V. Dvoryanchikov, N.V. Starichenko, S.N. Enikolopov // *Zhurnal prakticheskogo psihologa*. – 2005. – Vyip. 1. – S. 49–63.
3. Zlyvkov V.L. Psykholohichni osoblyvosti volonters'koy diyal'nosti u suchasniy Ukraini: motyvatsiynnyy aspekt / V.L. Zlyvkov, S.O. Lukoms'ka // *Naukovyy visnyk MNU im. V.O. Sukhomlyns'koho. Psykholohichni nauky*. – 2015. – №2 (15). – S. 40–46.
4. Lohanovs'kyy K.M. Psykholohichni i neyropsykhiatrychni efekty ionizuyuchoyi radiatsiyi / K.M. Lohanovs'kyy // *Novaya medycyna tisyacheletyia*. – 2013. – № 1. – S. 30–36.
5. Shevchenko R. P. Snizhenie urovnya sotsialnogo funkcionirovaniya u voennosluzhaschih s nevroticheskimi i psihosomaticheskimi rastroystvami / R.P. Shevchenko // *Visnik ONU im. I. I. Mechnikova. Psihologiya*. – 2015. – T. 20., Vyip. 1 (35). – S.98–105.
6. Shumakova I.E. Lichnostnyie potentsialyi preodoleniya zhiznennyih trudnostey / I.E. Shumakova // *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gertsena*. – 2009. – Vyip. 91. – S. 46–56.
7. Allen N. Personality characteristics of community mental health volunteers: A review / N.J. Allen, J.P. Rushton // *Journal of Voluntary Action Research*. – 1983. – V. 12(1). – P. 36–49.
8. Elshaug, C. Personality attributes of volunteers and paid workers engaged in similar occupational tasks / Elshaug, C., Metzger // *J. J Soc Psychol*. – 2001. – V. 141(6). – P. 752–763.

9. Eysenck H. J. Manual of the Eysenck Personality Questionnaire / H. J. Eysenck, S. B. G. Eysenck. – London : Hodder and Stoughton, 1975. – 47 p.
10. Finkelstein M. Motive, role identity and prosocial personality as predictors of volunteer activity / Marcia Finkelstein, Louis Penner, Michael Brannick // Social Behavior and Personality: an international journal. – 2005. – V. 33, № 4. – P. 403–418.
11. Gil S. Personality traits, coping style, and perceived threat as predictors of posttraumatic stress disorder after exposure to a terrorist attack: a prospective study. / Gil S, Caspi Y. // Psychosom Med. – 2006 – Vol. 68, № 6. – P. 904–909.
12. Hersch P. Personal characteristics of college volunteers in mental hospitals / Hersch Paul D., Kulik James A., Scheibe Karl E. // Journal of Consulting and Clinical Psychology. – V. 33(1). – P. 30–34.
13. Knapp R. Characteristics of college students volunteering for service to mental patients / Knapp Robert H., Holzberg Jules D. // Journal of Consulting Psychology. – 1964. – V. 28(1). – P. 82–85.
14. Loganovsky K.L. The mental health of clean-up workers 18 years after the Chernobyl accident / Loganovsky K.L., Havenaar J.M., Tittle N.L., Guey L.T., Kotov R., Bromet E.J. // Psychol Med. – 2008 – Vol. 38, № 4. – P. 481–488.
15. Ogińska-Bulik N. Type D personality, coping with stress and intensity of PTSD symptoms in firefighters / N. Ogińska-Bulik, I. Langer // Med. Pr. – 2007. – Vol. 58, № 4. – P. 307–316.
16. Paterson H. Personality types and mental health experiences of those who volunteer for helplines / Hannah Paterson, Renate Renier, Birgit Vollm // British Journal of Guidance & Counseling. – 2009. – V. 37, № 4. – P. 459–471.
17. Schmieschek H. Questionnaire for the determination of accentuated personalities / H. Schmieschek // Psychiatr. Neurol. Med. Psychol. (Leipzig). – 1970. – Vol. 22, no. 10. – P. 378–381.

Received February 17, 2017

Revised March 21, 2017

Accepted April 20, 2017